

z całej szerokiej specjalności, z powodu którego nie wiadomo, do jakiego stopnia była publikacyjnie aktywna i jak wykorzystywała publikacyjny dla tej problematyki dział „Z. Zabytkowatwa”. W związku z tym niektóre szczegóły odnośnie do czasu pierwotnego wydania¹³, do której wersji (druków), tytułu, do której edycji (nie jest jasne, to czy jest z przedmową) wydawnictwa odnośnie do którego publikacja została wydana w sposób widoczny w skrócie — z. 1, 2-34, strona 1 — z. 1, 14, 4-44, Słowackim wydana jest przez wydawnictwo s. 1-14, 4-44, strona 1 — z. 1, 14, 4-44, Słowackim wydana jest przez wydawnictwo s. 1-14, 4-44, strona 1 — z. 1, 14, 4-44, Słowackim wydana jest przez wydawnictwo s. 1-14, 4-44, strona 1.

Wskazując, że to jest pierwszy z wielu studiów z zakresu archeologii i historii sztuki, prowadzonych w sposób regularny i systematyczny, a także w ramach wieloletniego programu badawczego.

Janina Puzosowa

D. Koutecký a Kol., ARCHEOLOGICKÉ VÝZKUMY V SEVEROZÁPADNÍCH ČECHÁCH V LETECH 1953-1972, [w:] ARCHEOLOGICKÉ STUDIJNÍ MATERIÁLY, t. 13/1, 2, 1980, red. Z. Krumphanzlová, ss. 201 (z. 1), 17 map (z. 2), streszczenie w języku niemieckim.

Publikacje, w których omawiane są osiągnięcia instytucji powołanych do ochrony zabytków archeologicznych, a w przypadku recenzowanej pracy — dotyczące działalności prowadzonej na terenie szczególnego zagrożenia tych zabytków szybko postępującym uprzemysłowieniem (zwłaszcza rozwojem górnictwa odkrywkowego) lub intensywne badań nad dziejami społeczeństw pra- i wczesnohistorycznych określonego obszaru, należą do prac, które ukazują się stosunkowo rzadko. Łączy się to z przyjętymi zwyczajowo przedziałami czasowymi, np. dwudziesto- czy dwudziestopięcioletnimi, stwarzającymi okazję do dokonania podsumowania ich działalności. Jednakże nie sam fakt sporadyczności tego rodzaju publikacji stanowi uzasadnienie zwrócenia uwagi na pracę poświęconą dwudziestoletniej działalności (w latach 1953-1972) oddziału Instytutu Archeologicznego Czechosłowackiej Akademii Nauk w Moście. Umożliwia ona całościowe zapoznanie się z praktyką i problematyką badawczą obszaru stosunkowo słabo znanego na gruncie polskim, jakim jest region północno-zachodnich Czech, obejmujący na północy Góry Kruszcowe (Rudawy), na południu zaś dorzeczce Ohrzy, pasmo Czeskiego Średniogórza oraz dorzeczce Béli, co w granicach administracyjnych działania placówki w Moście pokrywa się z okręgami Chomutov, Most, Teplice, Ústí n. Łabą i Louny (obszar najintensywniejszego osadnictwa wczesnodziejowego), a poszerzonych od 1973 r. na okręgi Karlove Vary, Sokolov i Cheb na terenie zachodnich Czech.

Praca podzielona jest na dwa zeszyty, z których pierwszy składa się z trzech zasadniczych części:

a — część pierwsza poświęcona jest kronikarskiemu opisowi kształtowania się struktury organizacyjnych, w których ramach podejmowano akcje terenowe, inwentaryzacji i sposobom publikacji pozyskiwanej bazy źródłowej z terenu północno-zachodnich Czech (s. 7-12);

b — w części drugiej omówiono stan badań oraz wynikające z niego potrzeby i perspektywy badawcze w zakresie problematyki poszczególnych kultur lub okre-

¹³ Zabytkowatwa, s. 14, z. 1, 14, 4-44, Słowackim wydana jest przez wydawnictwo s. 1-14, 4-44, strona 1 — z. 1, 14, 4-44, Słowackim wydana jest przez wydawnictwo s. 1-14, 4-44, strona 1.

¹⁴ Zabytkowatwa, s. 14, z. 1, 14, 4-44, Słowackim wydana jest przez wydawnictwo s. 1-14, 4-44, strona 1 — z. 1, 14, 4-44, Słowackim wydana jest przez wydawnictwo s. 1-14, 4-44, strona 1.

sów pra- i wczesnodziejowych. Przy tym nierzadko podejmowano próbę ogólnej charakterystyki poszczególnych jednostek kulturowo-czasowych w zakresie na jaki pozwalała istniejąca baza źródłowa oraz zaawansowanie studiów nad całokształtem ich problematyki. Zagadnienia zawarte w tej części pracy omówiono uwzględniając osiągnięcia badań archeologicznych z okresu poprzedzającego powstanie ośrodka mosteckiego. Wykorzystano także szerszy kontekst terytorialny, co uwidacznia porównanie określonych zjawisk z obszarami, dla których istnieją pełniejsze opracowania (zwłaszcza z terenem środkowych Czech), jak również poprzez uwypuklenie zjawisk wskazujących na odmienności w przebiegu procesów historycznych na omawianym obszarze w stosunku do szerszego tła terytorialnego (s. 13-86);

c — część trzecią pracy tworzy katalog stanowisk archeologicznych z terenu północno-zachodnich Czech, rozpoznanych w okresie dwudziestoletniej działalności oddziału mosteckiego (lata 1953-1972), który posiada analogiczny układ, jaki zastosowano w drugiej części, tzn. z podziałem na kultury lub okresy, w których ramach wyszczególniono stanowiska zawierające materiał zabytkowy właściwych jednostek kulturowo-czasowych. Przy stanowiskach podano miejsce przechowywania zbiorów oraz literaturę, o ile były one publikowane (s. 87-163). Pracę zamyka bardzo obszerne streszczenie w języku niemieckim (s. 165-191) oraz wykaz wykorzystanej literatury (s. 192-201).

Natomiast w drugim zeszytcie omawianej publikacji zamieszczono 17 map. Są to kartograficzne zestawienia stanowisk osadniczych pra- i wczesnohistorycznych na tle sieci hydrograficznej oraz głównych regionów geograficznych. Zachowano w nich podział na jednostki kulturowo-czasowe, jakie omówiono w drugiej (b) i utrzymano w trzeciej (c) części zeszytu pierwszego, numeracja zaś stosowana na mapach odpowiada numerom stanowisk zamieszczonych w katalogu. Jednakże przydatność map dla zapoznania się z obrazem osadnictwa wczesnodziejowego omawianego terenu jest niewielka, gdyż oznaczono na nich jedynie stanowiska badane przez ośrodek w Moście w latach 1953-1972 (podobnie jak w katalogu).

Po tym ogólnym przedstawieniu treści oraz zasadniczej struktury pracy zajmujemy się poniżej zagadnieniami szczegółowymi. Stanowią je zwłaszcza osiągnięcia oddziału mosteckiego w zakresie badań terenowych, rozpatrywanych w kontekście problematyki historycznej wybranych kultur i okresów, oraz wysuwane na bazie uzyskanych już wyników dalsze postulaty badawcze, będące konkretyzacją ogólnej koncepcji terenowych badań archeologicznych na obszarze północno-zachodnich Czech. Prowadzenie dalszych prac terenowych w ramach dalekosiężnego programu badawczego stanowi bowiem niezbędny warunek do uzyskania takiej bazy źródłowej, która następnie umożliwi podjęcie wszechstronnych studiów nad problematyką wczesnodziejową terenu, będącego od tysiącleci strefą intensywnego osadnictwa, a dewastowanego obecnie na coraz większą skalę działalnością przemysłową, głównie zaś odkrywkami górniczymi w miejscach zalegania pokładów węgla brunatnego.

Tematem artykułu stanowiącego część pierwszą zeszytu 1, opracowanego przez D. Koutecký'ego jest historia ochrony zabytków archeologicznych na terenie północno-zachodnich Czech. Początki tej działalności łączą się z rozwojem górnictwa i uprzemysłowieniem regionu od pierwszych dziesięcioleci XIX w. Zasadnicze cechy tego okresu, jak ratowniczy charakter i ograniczony zakres prac terenowych, rozproszenie działalności na bazie niewielkich, autonomicznych placówek muzealnych i stowarzyszeń oraz brak nierzadko wyszkolonej kadry badawczej, uznać można generalnie za charakterystyczne dla ochrony zabytków archeologicznych aż do początku lat pięćdziesiątych XX w.

Kolejny okres łączy się z utworzeniem w 1953 r. ośrodka mosteckiego, co związane było również z uprzemysłowieniem, podjętym z początkiem lat pięćdziesiątych. Autor omawia okres istnienia oddziału w czterech etapach: 1953-1955, 1956-

-1960, 1961-1971 oraz od 1972 roku. Etapy I-III ukazują stopniowe kształtowanie struktury organizacyjnej i ram terytorialnych działalności ośrodka mosteckiego oraz nasilającą się koordynację poczynań badawczych placówek muzealnych pod kierownictwem oddziału. Natomiast w zakresie badań terenowych uwidacznia się tendencja do przechodzenia od niewielkich prac wyłącznie ratowniczych, przeprowadzanych w zależności od potrzeb bieżących, do systematycznych badań szerokopłaszczyznowych w ramach długofalowych planów badawczych, które wszakże nie wykluczają doraźnych prac zabezpieczających.

W związku z przewidywanym dalszym uprzemysłowieniem, a zwłaszcza z rozwojem górnictwa odkrywkowego na terenie będącym pod opieką oddziału mosteckiego, zaistniała konieczność planowej działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych, charakteryzującej IV etap (od 1972 r.). W jego ramach przewiduje się sporządzenie rejestru wszystkich stanowisk archeologicznych z poszczególnych okręgów (prace są już w toku), a w dalszej perspektywie zostaną wytypowane spośród nich obiekty do badań systematycznych, w nawiązaniu do potrzeb całości problematyki wczesnodziejowej, ponieważ nie istnieje możliwość uratowania wszystkich stanowisk zagrożonych pracami górniczymi. Stąd tak ważne jest przyjęcie przez ośrodek mosteckie kompleksowej koncepcji działań terenowych. Jej konkretyzację zawierają komentarze do stanu badań nad problematyką poszczególnych kultur i okresów wczesnodziejowych, przedstawione w drugiej części pracy.

W części drugiej zeszytu 1 omówiono stan badań nad problematyką wczesnodziejową północno-zachodnich Czech w ramach następujących jednostek kulturowo-czasowych: paleolit i mezolit (J. Fridrich, s. 13-15), młodsza epoka kamienia — neolit (J. Rada, s. 15-17), późna epoka kamienia — eneolit (E. Neustupný, s. 17-21), kultura unietycka (Z. Smrž, s. 21-23), kultura mogiłowa epoki brązu (A. Beneš, s. 23-30), kultura knowiska (P. Braun, s. 31-33), kultura sztitarska (P. Braun, D. Koutecký, s. 33-34), kultura łużycka (D. Koutecký, s. 34), kultura bylańska (D. Koutecký, s. 34-36), okres późnohalsztacki (V. Kruta, s. 36-39), okres lateński (V. Kruta, D. Koutecký, s. 39-43), okres rzymski (D. Koutecký, J. Waldhauser, s. 43-47), okres wędrowek ludów (J. Bubeník, s. 47-48), okres wczesnosłowiański i grodziskowy (J. Bubeník, s. 48-54), okres średniowiecza (J. Klápště, T. Velimský, s. 54-59). Tę część pracy uzupełniają uwagi na temat metod rejestracji oraz inwentaryzacji znalezisk archeologicznych na terenie działalności ośrodka mosteckiego, a także sugestie co do możliwości wykorzystania rejestrów dawniej, jak i współcześnie pozyskiwanych znalezisk (J. Muška, s. 59-77).

Do 1965 r. brak było istotniejszych znalezisk z okresu paleolitu i mezolitu. Badania ośrodka mosteckiego wykazały, iż obiekty ze starszego i środkowego paleolitu koncentrują się w okolicach Bečova, okr. Most, z młodszego paleolitu w dorzeczu środkowej Ohrzy, z późnego paleolitu szczególnie w okolicach Jeziora Komonářanského, z mezolitu zaś występują najczęściej w dorzeczu górnej Ohrzy. W ujęciu retrospektywnym, jak i perspektywicznym, najważniejsze są badania wykopaliskowe obozowisk otwartych i podskalnych z paleolitu i mezolitu w okolicach Bečova. Liczne spośród nich pozwalają na precyzyjne ustalenia chronologiczne, co stworzyło możliwość opracowania periodyzacji środkowego paleolitu w Czechach.

Badania nad neolitem (młodsza epoka kamienia) koncentrowały się głównie w okolicach Mostu. Były to w większości drobne prace wykopaliskowe, z wyjątkiem kilkusezonowych prac na osadzie w Chabařovicach, okr. Ústí n. Łabą, i Vikleticach, okr. Chomutov, które dostarczyły materiałów dla porównania sytuacji kulturowej z sąsiednimi terenami, jak i dla prześledzenia faz rozwojowych kultury ceramiki wstęgowej rytej i kłutej na terenie północno-zachodnich Czech. Obydwie te jednostki kulturowe znane są prawie wyłącznie z osad, na których odkryto także nieliczne zespoły grobowe. Ważne miejsce wśród stanowisk tej epoki zajmuje Pisečný vrch koło Bečova, okr. Most, i Tušimice, okr. Chomutov, gdzie stwier-

dzono eksploatację surowca krzemienego, analogicznego do występującego na osadach neolitycznych tego regionu. W dalszej perspektywie istnieje potrzeba kontynuowania już podjętych, systematycznych badań szerokopłaszczyznowych na osadach, które stworzą podstawę dla kompleksowego opracowania problematyki neolitu północno-zachodnich Czech, a w szczególności zagadnień chronologii. Na bazie tych materiałów można będzie przystąpić do pomniejszych prac wykopaliskowych o charakterze ratowniczym i w pełni wykorzystać zbiory starszych znalezisk. Pilnym zadaniem badawczym jest także podjęcie poszukiwań cmentarzyska neolitycznego, gdyż dotychczas znane są jedynie pojedyncze zespoły grobowe, w tym nierzadko z osad.

Oddział Instytutu Archeologicznego w Moście nie prowadził żadnych systematycznych badań na obiektach z eneolitu (późna epoka kamienia). Odkrywano je bądź ratowniczo, bądź też w trakcie badań obiektów z innych epok. Spośród nielicznych materiałów z okresu wczesnego eneolitu na uwagę zasługuje jama kultury michelsberskiej z Mostu, będąca pierwszym nienaruszonym zespołem tej kultury na terenie Czech. Równie nieliczne są znaleziska z okresu starszego i środkowego eneolitu, które w większości mają jedynie znaczenie jako nowe punkty osadnicze. Najliczniejsze z tej epoki są materiały z okresu młodszego eneolitu (ok. 60%). Większość z nich należy do kultury ceramiki sznurowej, przy czym pochodzą one głównie z osad. Z kilku stanowisk, na których stwierdzono groby tej kultury, na szczególną uwagę zasługuje rozpoznane w większej części cmentarzysko w Vikleticach, okr. Chomutov, będące największym tego typu obiektem kultury ceramiki sznurowej na terenie środkowej Europy. Inne kultury z młodszego eneolitu reprezentowane na terenie północno-zachodnich Czech, jak kultura pucharów lejkowatych, pucharów dzwonowatych, amfor kulistych, poświadczane są przez znaleziska luźne i stanowiska osadnicze; wyjątkiem jest cmentarzysko fazy baalberskiej kultury pucharów lejkowatych w Vikleticach. Duże znaczenie poznawcze posiada również odkrycie dwóch miejsc eksploatacji krzemienia (szyby wydobywcze) w epoce neolitu i eneolitu — we wspomnianych wyżej Tušimicach, okr. Chomutov, oraz na terenie pomiędzy miejscowościami Břvany i Bečov, okr. Most. Oceniając generalnie osiągnięcia ośrodka mosteckiego, należy stwierdzić, iż prowadzone badania dostarczyły reprezentatywnego materiału dla poznania problematyki eneolitu omawianego regionu. Jednakże autor komentarza uważa za wskazane przebadanie większego kompleksu stanowisk z któregośkolwiek okresu eneolitu, co umożliwiłoby zsynchronizowanie go z systemem periodyzacyjnym z terenu środkowych Czech.

Badania oddziału mosteckiego pozwoliły również na pogłębienie znajomości kultury unietyckiej, której osadnictwo układa się w dwóch pasach — w dorzeczu Ohrzy oraz na przedgórzu Gór Kruszcowych w dorzeczu Biliny. Obecność kultury unietyckiej poświadczają nieliczne znaleziska z fazy protounietyckiej i powszechnie występujące znaleziska z fazy klasycznej. Prowadzone badania stworzyły możliwość podjęcia niektórych szczegółowych problemów. I tak nowo pozyskany materiał z terenów wysoczyznowych wskazuje na konieczność badań osad wyżynnych, które w trzeciej fazie kultury unietyckiej tworzą horyzont czasowy na znacznym obszarze. Na uwagę zasługują także pochówki rytualne odkryte w jamach osadniczych w kilku osadach. W perspektywie potrzebne będzie zwrócenie większej uwagi na tereny słabiej rozpoznane, jakimi są okręgi Chomutov i Kadaň, oraz przesunięcie punktu ciężkości z badań ratowniczych na systematyczne prace szerokopłaszczyznowe.

W omawianym dwudziestolecu poszerzona została także baza źródłowa dla poznania kultury mogiłowej, która w większości wypadków pochodzi z badań podjętych w celu rozpoznania obiektów z innych okresów. Nieznaczna przy tym ilość uzyskanych materiałów, pomimo prowadzenia bardzo intensywnych badań, wskazuje na niewielki i rozproszony charakter osadnictwa tej kultury w północno-zachod-

nich Czechach. W omawianym przez autora komentarza całokształcie problematyki kultury mogiłowej (osady otwarte, wyżynne, groby, skarby, gospodarka i rzemiosło, górnictwo, kult) na szczególną uwagę zasługują osady wyżynne oraz działalność górnicza. Uzyskane z szeregu obiektów materiały pozwalają sądzić, iż do zajmowania miejsc wyżynnych doszło w początkowym, a następnie w końcowym okresie trwania kultury mogiłowej. Osady wyżynne wczesniej fazy stanowią kontynuację tradycji unietyckiej i stosunkowo szybko zanikają. Odrodzenie tej formy osadnictwa ma miejsce w końcowym odcinku środkowego okresu epoki brązu. Przy tym na osadach wyżynnych lub grodziskach, które mogą być brane pod uwagę, stwierdzono materiały bądź późnomogiłowe, bądź też o cechach przejściowych mogiłowo-knowiskich.

Eksploatację złóż krzemienia w okresie trwania kultury mogiłowej zdają się sugerować szyby wydobywcze i hałdy odpadków w rejonie Bečova, okr. Most, datowane metodą ^{14}C na środkowy okres epoki brązu. Nie są natomiast wyjaśnione kwestie dotyczące górnictwa rud miedzi i cyny. Na eksploatację tych złóż może pośrednio wskazywać obecność grodziska koło Černovic, strzegącego dostępu do kotliny mosteckiej i złóż rud — odkryto na nim materiały późnomogiłowe.

Działalność terenowa ośrodka mosteckiego dostarczyła materiałów kultury mogiłowej od wczesniej po późną fazę. Jednakże nie mogą one stanowić bazy dla opracowania wewnętrznej chronologii tej kultury na terenie północno-zachodnich Czech. Badania doprowadziły nie tyle do wyjaśnienia zagadnień szczegółowych z całokształtu problematyki tej kultury, ile pozwoliły na skonkretyzowanie dalszych kierunków badań. Najważniejsze z nich to: 1 — potrzeba prześledzenia rozplanowania, organizacji i zabudowy osad; 2 — szczególnej uwagi wymagają osady wyżynne i grodziska, z których znane są materiały kultury mogiłowej — są to obiekty wielokulturowe, cō przy obecnym stanie ich rozpoznania nie pozwala na jednoznaczne określenie charakteru osadnictwa kultury mogiłowej na tych obiektach; 3 — należy skoncentrować uwagę na zagadnieniu obrządku pogrzebowego (niezbędne jest tu zwłaszcza podjęcie szerokopłaszczyznowych badań na cmentarzyskach); 4 — należy zapoczątkować prace nad rozpoznaniem zasięgu wykorzystania złóż rud metali kolorowych w Górach Kruszcowych; 5 — pełniejszych studiów wymagają inne problemy węzłowe, jak np. geneza kultury mogiłowej oraz formy gospodarki.

Badania oddziału mosteckiego nad kulturą knowiską ograniczały się do niewielkich jedynie prac ratowniczych na obiektach naruszonych robotami ziemnymi i nie wniosły istotnych nowych treści do rozpoznanego już wcześniej jej obrazu. W perspektywie przyszłych lat należy się liczyć, dzięki wykorzystaniu starszych rejestrów znalezisk oraz intensywnym pracom powierzchniowym, z odkryciem nowych osad nienaruszonych pracami górniczymi, na których możliwe będzie podjęcie badań szerokopłaszczyznowych, co pozwoli m.in. lepiej naświetlić zagadnienie budownictwa naziemnego. Konieczna jest także weryfikacja stanowisk, na których odkrywano dawniej zespoły grobowe, w celu uchwycenia cmentarzyska zachowanego w takim stanie, aby uzasadnione było przeprowadzenie badań systematycznych.

Na podstawie uzyskanych danych o kulturze sztitarskiej można sądzić, że zaęszczenie jej osadnictwa jest mniejsze aniżeli osadnictwa kultury knowiskiej. Jednakże zagadnienie to powinno być ponownie przeanalizowane. Dawniejsze znaleziska bowiem kwalifikowano często jako przynależne do okresu halsztackiego lub kultury knowiskiej. Warte dalszego poznania jest osadnictwo górskie kultury sztitarskiej na terenie Gór Kruszcowych, które wiązało się najpewniej z eksploatacją rud metali kolorowych. Dla zorientowania się zaś w formach osadnictwa konieczne będzie przebadanie nienaruszonych osad, w tym zwłaszcza osad wyżynnych, niekiedy obwarowanych, występujących przeważnie na granicy z ekumeną kultury knowiskiej.

W zakresie badań nad kulturą lużycką, zajmującą jedynie niewielki obszar pół-

nocno-zachodnich Czech, prowadzono w omawianym dwudziestolecu wyłącznie prace ratownicze. Nie dostarczyły one od strony poznawczej szczególnie ważnych materiałów. Autor komentarza postuluje kontynuowanie w przyszłości prac ratowniczych, bez nakreślania szerszych planów badań nad problematyką kultury lużyckiej.

Osadnictwo kultury bylańskiej w północno-zachodnich Czechach rozłożone jest nierównomiernie w dwóch strefach — w dorzeczu Ohrzy i Běli, przedzielonych pasmem Czeskiego Średniogórza, przy czym ponad 90% znalezisk notowane jest w dorzeczu Ohrzy. Przeważającą ilość materiałów tej kultury na wymienionym obszarze stanowią zespoły grobowe. Niewielki postęp osiągnięto w omawianym okresie działalności ośrodka mosteckiego w zakresie rozpoznania osad kultury bylańskiej, a w szczególności grodzisk. Materiały kultury bylańskiej na grodziskach występują w kontekście znalezisk z innych okresów, tak iż nie można na obecnym etapie badań rozstrzygnąć, czy miało miejsce wznoszenie budowli umocnionych, czy wykorzystywano jedynie wtórnie starsze fortyfikacje. W ramach wydzielonych trzech faz rozwojowych kultury bylańskiej nieliczne tylko znaleziska grobowe pochodzą z fazy starszej, bogato reprezentowana jest faza środkowa, natomiast nie stwierdzono materiałów z fazy młodszej.

Okres późnohalsztacki w północno-zachodnich Czechach, przypadający na znaczną część V i pocz. IV w. p.n.e., ma charakter przejściowego horyzontu halsztacko-lateńskiego, którego górną granicę wyznaczają najmłodsze znaleziska kultury bylańskiej, dolną zaś — lateńskie cmentarzyska szkieletowe. Wyniki badań ostatnich lat naświetliły przyczyny przetrwania elementów późnohalsztackich w głąb okresu lateńskiego oraz istnienia tego przejściowego horyzontu prawie wyłącznie na osadach. Źródła tych zjawisk tkwią w stabilności osad, a wtręty starszego materiału są tym liczniejsze, im dłużej trwało zasiedlenie. Osiedla tego okresu są wyrazem kontynuacji tradycji kultury sztitarskiej i praktycznie nie ulegają zmianie również w okresie lateńskim. Natomiast materiał typowy wyłącznie dla horyzontu przejściowego występuje jedynie na osadach krótkotrwałych, lecz w tym odcinku czasowym należą one do rzadkości. Badania skoncentrowane w okręgach Kadaň i Teplice wykazały, iż małe z reguły osady (3-5 domostw z jednej fazy osadniczej) rozmieszczone są w regularnych odstępach 2-3 km wzdłuż teras rzecznych, na terenach wyższych zaś (ponad 350 m n.p.m.) spotyka się tylko grodziska. Z podobnym obrazem osadnictwa należy liczyć się w innych okręgach północno-zachodnich Czech (Žatec, Louny, Most, Ústí n. Łabą).

Z omawianego horyzontu czasowego nie są właściwie notowane cmentarzyska. Badania oddziały mosteckiego wskazały na istnienie grodzisk, lecz brak jest obecnie danych dla ustalenia ich funkcji i stosunku do osadnictwa otwartego. W przyszłych planach badawczych uwzględnić należy problematykę grodów, jak również istnieje konieczność podjęcia badań nad osadnictwem otwartym na obszarach obecnie w niewielkim tylko stopniu rozpracowanych. Dążyć przy tym należy do wy-czerpującego i systematycznego rozpoznania w skali poszczególnych mikroregionów, ponieważ dotychczasowa działalność skierowana była jedynie na tereny zagrożone odkrywkami górniczymi. Do kluczowych zadań należy także zlokalizowanie i przebadanie cmentarzysk. Opracowanie uzyskanych materiałów z systematycznie rozpoznanych osad pozwoli na podjęcie studiów nad chronologią okresu późnohalsztackiego w północno-zachodnich Czechach.

Węzłowym problemem okresu lateńskiego omawianego obszaru jest rejestrowana od okresu późnohalsztackiego kontynuacja kulturowa na osadach, przy równoczesnym jej braku na cmentarzyskach. Jest to wyrazem ekspansji etnicznej Celtów, która najwcześniej ogarnęła północno-zachodnie Czechy. W tym kontekście osady można interpretować jako powiązane ze starszą ludnością późnohalsztacką, cmentarzyska zaś — z Celtami.

Dwudziestoletnie badania ośrodka mosteckiego poszerzyły o nowe odkrycia do-

tychczasowy bogaty rejestr znalezisk lateńskich, głównie w zakresie osad. Uzyskany obraz osadnictwa otwartego wskazuje na kontynuację tradycji późnohalsztackich — równomierne rozmieszczenie niewielkich osad (do 5 domostw z jednej fazy) w odstępach 2-3 km wzdłuż teras rzecznych mniejszych z reguły cieków, poniżej poziomu 350 m npm.; chociaż znane są również przykłady dużych, rozproszonych osad. Duże znaczenie poznawcze mają badania umocnień kamiennych na Hradcu koło Kadaňu — jest to pierwszy w północno-zachodnich Czechach wczesnolateński obiekt obwarowany. Do rzadkich należą natomiast znaleziska z cmentarzysk. Jak dotąd, nie odkryto cmentarzyska odpowiadającego licznym późnolateńskim osadom (znany jest tylko jeden izolowany grób z tej fazy). Znalezienie takiego obiektu zaliczyć trzeba do najważniejszych zadań na przyszłość w zakresie badań terenowych. Opracowania wymaga chronologia wewnętrzna okresu lateńskiego, co w dużej mierze uzależnione jest od zsynchronizowania chronologii relatywnej osad i cmentarzysk oraz powiązania jej z chronologią absolutną. Teren północno-zachodnich Czech stwarza na tym odcinku duże nadzieje, gdyż jest to jedyny region Czech o tak znacznej liczbie metodycznie rozpoznanych osad i stosunkowo dobrze udokumentowanych znaleziskach grobowych.

W pracach oddziału mosteckiego problematyką okresu rzymskiego zajmowano się tylko marginesowo. Rozpoznano wprawdzie kilkanaście stanowisk, z których większość stanowią osady, lecz aktualny stan opracowań bazuje głównie na znaleziskach pozyskanych wcześniej. Osadnictwo tego okresu grupuje się generalnie w dwóch skupiskach — w dorzeczu środkowej i dolnej Ohrzy oraz u podnóża Gór Kruszcowych, w dorzeczu Biliny. Sytuacja taka ma miejsce w starszym podokresie, natomiast w młodszym osadnictwo skoncentrowało się w dorzeczu Ohrzy. Kulminacja osadnictwa germańskiego w północno-zachodnich Czechach przypada na wczesną fazę starszego podokresu rzymskiego. Dotychczas nie stwierdzono jednak obecności na tym terenie wielkich cmentarzysk, które znane są z Czech środkowych. W przyszłości konieczne byłoby przeprowadzenie poszukiwań terenowych mających na celu odkrycie i przebadanie zespołu osadniczego składającego się z osady i cmentarzyska z młodszego podokresu rzymskiego. Umożliwiłoby to lepsze poznanie struktury społeczno-gospodarczej egzystujących wówczas grup ludności germańskiej. Dotychczasowa znajomość tego podokresu opiera się właściwie na materiałach pozyskanych przed II wojną światową, wzbogaconych później tylko nielicznymi odkryciami grobów i obiektów hutniczych. Zdaniem autorów komentarza należy miejsce w planowanych pracach powinny zająć badania nad osadami wyższymi i całą dotyczącą ich problematyką. Kontynuowania wymagają badania nad hutnictwem żelaza, w powiązaniu z rozpoznaniem wykorzystywanych złóż rud. Obecnie rysują się dwa okręgi hutnicze — kadański oraz vyklicko-žerno-secki. Ważnym postulatem badawczym na przyszłość jest podjęcie systematycznych prac terenowych w mikroregionach o gęstym osadnictwie.

W zakresie badań nad okresem wędrowek ludów pozyskano tylko nieliczne materiały, które mają niesłowiański charakter. W przyszłych pracach nad tym okresem na plan pierwszy wysuwa się problematyka początków osadnictwa wczesnosłowiańskiego na przedpolu Gór Kruszcowych.

Jeśli chodzi o osadnictwo słowiańskie północno-zachodnich Czech, to można stwierdzić, iż skupia się ono w dorzeczu środkowej i dolnej Ohrzy wraz z przyległą częścią dorzecza Łaby oraz w dorzeczu Béli. Ten region osadniczy oddziela od Czech środkowych i rejonu Pilzna pas niezasiedlony.

W okresie działalności oddziału mosteckiego bardzo znacznie wzrosła na omawianym terenie liczba stanowisk znanych z okresu wczesnego średniowiecza, lecz notuje się nierównomierny stopień rozpoznania poszczególnych rejonów, jak również niewielką liczbę obiektów badanych metodycznie. Przejawia się to zwłaszcza

w odniesieniu do cmentarzysk — spośród około 300 znanych (głównie z młodszej fazy grodziskowej) żadne nie zostało zbadane w większym stopniu. Dlatego pilną potrzebą dalszych badań jest uchwycenie obiektów sepulkralnych z wczesnej fazy słowiańskiej, nieznanych właściwie z północno-zachodnich Czech. Nieco korzystniejsza sytuacja panuje w zakresie rozpoznania osad otwartych. Na ich bazie możliwe jest prześledzenie rozwoju osadnictwa określonych mikroregionów i przeprowadzenie studiów nad ceramiką w aspekcie chronologicznym, w powiązaniu z już opracowanym materiałem ceramicznym z obszaru na północ od Gór Kruszcowych (w NRD). Kolejne perspektywiczne zadanie badawcze, to podjęcie systematycznych prac terenowych na wytypowanych osadach oraz rozpoznanie jednoczasowych znalezisk z młodszej fazy słowiańskiej w skali mikroregionalnej.

Tylko okazjonalnie zajmowano się w ramach działalności ośrodka mosteckiego problematyką późniejszych faz średniowiecza. Jednakże postępująca dewastacja odkrywkami górniczymi spowodowała konieczność rozwinięcia tej działalności i od 1971 r. podjęto szersze systematyczne prace terenowe — badania archeologiczne nad rozwojem urbanistycznym Mostu do końca XIII w. na tle przemian osadniczych mikroregionu. Obraz rozwoju przedlokacyjnej aglomeracji osadniczej można będzie prześledzić także w rejonie Žatca oraz na przykładzie innych większych ośrodków miejskich. Na opracowanie oczekuje problematyka osad służebnych i osad wiejskich w ramach mikroregionów.

Na obecnym etapie są to zaledwie sugestie badawcze, gdyż w dalszym ciągu kontynuuje się prace mające na celu przyjęcie takiej kompleksowej koncepcji badań terenowych nad późnym średniowieczem, która w pełni umożliwi studia nad problematyką tego okresu w północno-zachodnich Czechach. Swój wkład w opracowanie tej koncepcji powinni wnieść także przedstawiciele innych dyscyplin mediewistycznych. Prowadzenie prac w ramach tak wytyczonych planów wymaga przyjęcia właściwych metod postępowania badawczego, a mianowicie: strategii mozaikowej, systematycznych badań sondażowych, badań wytypowanych regionów kulturowych i systematycznych badań w skali regionów geograficznych.

W specyficznej sytuacji, jaką wytworzyło na terenie północno-zachodnich Czech gwałtowne uprzemysłowienie, a zwłaszcza prowadzona na coraz szerszą skalę działalność górnicza systemem odkrywkowym, nie jest możliwa ochrona zabytków archeologicznych tradycyjnymi metodami, gdyż istniejące środki nie pozwoliłyby na prowadzenie prac wykopaliskowych na wszystkich obiektach, które w przyszłości ulegną zniszczeniu. Dlatego też zaistniała konieczność innego podejścia do tego problemu.

Wyrazem nowego rozumienia zagadnienia ochrony zabytków archeologicznych, na obszarach dewastowanych przez odkrywki górnicze pomiędzy Ohrzą a Górami Kruszcowymi, jest przygotowywany obecnie całościowy rejestr znalezisk archeologicznych. Pierwszy taki spis stanowisk powstał w 1971 r. dla okręgu Most, a kolejny będzie sporządzony dla okręgu Chomutov.

J. Muška wyróżnia pięć faz działań podejmowanych przy wykonywaniu rejestru znalezisk archeologicznych dla danego okręgu:

Faza I. Opracowywane są kartoteki miejscowości na podstawie danych zawartych w archiwach Instytutu Archeologicznego w Pradze i oddziału w Moście.

Faza II. Sporządzane są kartoteki miejscowości na podstawie informacji zawartych w publikacjach oraz w archiwach muzeów działających na omawianym terenie. Tutaj należy zaznaczyć, iż w referowanej pracy zamieszczono wykaz wartości archiwów poszczególnych placówek muzealnych z obszaru północno-zachodnich Czech, powstałych poza ośrodkiem mosteckim (s. 64-67).

Faza III. Dane uzyskane na podstawie kartotek z dwóch poprzednich faz wpisuje się do tzw. paszportu znalezisk pradziejowych i średniowiecznych dla poszczególnych miejscowości, z wyczerpującymi informacjami o występujących tu stano-

wiskach i obszerną ich charakterystyką (lokalizacja stanowiska, kultura, charakterystyka materiałów, charakter utworów i głębokość zalegania obiektów, stopień i charakter zagrożenia stanowiska). Powyższe informacje uzupełnia dokładna lokalizacja stanowiska na mapach katastralnych. Tak opracowany spis jest niezwykle pomocny przy planowaniu i podejmowaniu prac ratowniczych.

Faza IV. Przeprowadzane są badania powierzchniowe w celu uchwycenia nowych stanowisk, skontrolowania stanu zachowania już znanych, rejestruje się różne zmiany w terenie itd.

Faza V. Posiada ona charakter oceny końcowej dokonanej „paszportyzacji” danej miejscowości i jest związana ze studiami nad pochodzeniem nazewnictwa miejscowego, demografią, topografią oraz z analizą map geomorfologicznych. Z tą fazą łączy się też opracowanie wykazu znalezisk nie dających się powiązać z konkretnymi stanowiskami.

Uwagi poświęcone rejestrowi znalezisk archeologicznych na terenie północno-zachodnich Czech uzupełnia autor komentarza dwoma załącznikami, których treść można tutaj jedynie zasygnalizować, gdyż ich szczegółowe omówienie zajęłoby zbyt wiele miejsca. W I załączniku przedstawiona została metoda rejestracji, treść uwzględnianych informacji oraz system ich kodowania w tzw. paszporcie znalezisk pradziejowych i średniowiecznych dla danej miejscowości (s. 70-73). Natomiast załącznik II jest przykładem zastosowania reguł omówionych w załączniku I do konkretnej miejscowości — Braňany, okr. Most (s. 73-77).

Jak podkreśla J. Muška, rola rejestru stanowisk nie powinna ograniczać się jedynie do wykorzystania go przy planowej ochronie zabytków archeologicznych na terenach zagrożonych pracami górniczymi. Stanowił on będzie także dobrą bazę dla podejmowania szerszych studiów. Wzbogacony analizami antropologicznymi, zoologicznymi i geobotanicznymi stworzy możliwość badań nad wczesnodziejową topografią, demografią i ekologią północno-zachodnich Czech. Natomiast wypracowane metody rejestracji znalezisk archeologicznych mogą być wykorzystane dla opracowania starszych zbiorów oraz bazy źródłowej z innych regionów.

W zakończeniu pracy następuje posłowie redakcji sumujące osiągnięcia oddziału mosteckiego w zakresie badań wczesnodziejowych w północno-zachodnich Czechach, w ramach wyżej wyróżnionych jednostek kulturowo-czasowych (Z. Krump-hanzlová, s. 78-86).

Kończąc uwagi na temat omawianej publikacji, należy stwierdzić, iż jest ona dobrym przykładem ilustrującym podejmowanie prac terenowych i problemowych w ramach szerszej koncepcji badawczej, której przyjęcie było niezbędne w warunkach gwałtownego uprzemysłowienia. Opracowanie to nie stanowi jedynie podsumowania zamykającego okres dwudziestoletniej działalności oddziału mosteckiego Instytutu Archeologicznego Czechosłowackiej Akademii Nauk, lecz jest punktem wyjścia kolejnego etapu, opartego na skrytyalizowanej, ogólnej i szczegółowej, koncepcji badań perspektywicznych. Tak więc należy potraktować omówioną pracę jako głos w dyskusji nad wypracowaniem właściwej strategii badań nad problematyką pradziejową i średniowieczną północno-zachodnich Czech.

Andrzej Mierzwiński

THE NATIONAL ANTHROPOLOGICAL ARCHIVES OF THE MUSEUM OF NATURAL HISTORY IN PRAGUE, February 24, 1982. J. P. Linn, J.A. Bragdon 1982. The Museum of Natural History, Prague 8, Bohemia 1982.

W 1982 r. w Muzeum Historii Naturalnej w Pradze nastąpiło zaprzestanie działalności archeologicznej oddziału mosteckiego poprzez przekształcenie oddziału w Muzeum Historii Naturalnej w Pradze 8, w Czechach.